

Összehasonlító műfordítás-kritika: Anna Gavalda két regénye magyarul

Palágyi Tivadar

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Romanisztikai Intézet, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: palagyi.tivadar@btk.elte.hu,
<https://orcid.org/0000-0002-2046-2216>

Barta Péter

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

E-mail: barta.peter@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0003-1290-6283>

Kivonat: A tanulmány Anna Gavalda két francia nyelvű regényének magyar fordítását elemzi, az elemzés sorrendjében: *Ensemble, c'est tout* (fordító: Tótfalusi Ágnes) és *Je l'aimais* (fordító: Tóth Krisztina), kitérve egyaránt a legtalálhatóbb és a legkevésbé szerencsés megoldásokra. A tanulmány a nyelvtani és stílári jelenségek szerint csoportosítva mutatja be a jelenségeket és tesz megfigyeléseket, az egyedi esetekből próbálván következtetni általános vonásokra. A vizsgálat fő irányai: az eredeti szövegben fellelhető retorikai alakzatok visszaadása, a francia iarendszer fordítási problémái (különös tekintettel az első regény pergő üteméből fakadó, gyakran előforduló szabad közvetett beszéd által okozott nehézségekre), a gallicizmusok megfeleltetése és a kényszerű kihagyások. Néhány fordítási jelenség pontos leírása érdekében a tanulmány a két regény néhány indoeurópai (elsősorban újlatin, germán és szláv) nyelvű fordításaira is utal.

Kulcsszavak: műfordítás, francia, magyar, szabad közvetett beszéd, összehasonlító stilisztika

1. Bevezetés

A műfordítás-kritika kényes műfaj. Ha a kritikus – gyakorlatilag újrafordítva a szöveget – szisztematikusan végigmegy egy egész regény minden mondatán, az elemzése olyan hosszú lesz, hogy nemhogy egy könyvrecenzióba, de még egy vaskos tanulmányba sem férne bele. A másik végtel az, ha néhány találmányra kivá-

lasztott szövegidezet alapján igyekszünk általános bírálatot adni egy fordítás minőségéről. Silvia Reinart (2014: 8) és Kovács Ilona (2004) is felhívja rá a figyelmet, hogy az esetleges fordítói tévedések felsorolása semmiképpen nem elegendő, hiszen a lényeges kérdés az, hogy ezek a hiányosságok (Reinart 2014: 20: „Ungeschicklichkeiten oder gar Fehler”, azaz „ügyetlenségek, sőt hibák”) mennyiben befolyásolják a végtermék, a fordítás összértékét, élvezhetőségét. Azt is érdemes szem előtt tartani egy műfordítás-kritika megírásakor, hogy a könyvkiadás gazdasági vállalkozás is, egy túlzottan szigorú bírálat pedig negatívan befolyásolhatja magának a fordítónak a későbbi megélhetését is (Reinart 2014: 19). Végso soron pedig joggal mondhatja a bírálatot elszenvető fordító, hogy ha olyannyira tévedhetetlen a cenzor, hogy mindenre mintegy magától értetődően azonnali és tökéletes megoldást kínál, ugyan miért nem fordította le ő maga a könyvet. Valóban nagy a késztetés a bíráló számára, hogy szakmai féltékenységből vagy hiúságból saját magát állítsa előtérbe (Reinart 2014: 16), a mindentudó szerepébe.

Georges Mounin (1963) klasszikussá vált fordításelméleti könyve elé írt előszavában mondja a neves író és fordító Dominique Aury, hogy a „mániákus” fordításbírálok csak nagyritkán hajolnak meg a fordítói csúcsteljesítmények előtt. Sokkal gyakrabban történik az ellenkezője, amikor az eredeti szöveg „lemészárlását” olvassák a fordító fejére. (Mounin (1963: VII): „Quelques maniaques tentent parfois de signaler des merveilles (il y en a) et plus souvent de crier au massacre.”) Olyan hírességek sem menekültek meg a bírálók szigorától, mint Baudelaire, akinek Poe-fordításában számos félreértést mutattak ki.¹ Mégoly híres is egy író, legyen szó Arany Jánosról vagy Németh Lászlóról, amikor fordít, elveszíti sérhetetlenségét (Albert 2012: 88–89).

A fentieket megfontolva két fordító, egy hivatásos műfordító és egy elismert költő–író teljesítményét hasonlítjuk össze az alábbiakban. Ugyanattól a népszerű francia szerzőtől fordítottak le majdnem egyidőben egy-egy művet. Anna Gavalda *Ensemble, c'est tout* című regényét Tótfalusi Ágnes fordította magyarra 2006-ban. Gavalda *Je l'aimais* című művét pedig Tóth Krisztina ültette át 2005-ben. Igyekeztünk olyan, az oktatásban is felhasználható műfordítás-kritikát írni, amelyben felhívjuk a figyelmet az elismerést kiváltó megoldásokra, de nem siklunk át az esetleges félreértéseken vagy kihagyásokon sem. A megfigyeléseket a nyelvtani és stílári jelenségek szerint csoportosítva mutatjuk be, ami a regények szövegösszefüggése szempontjából megnehezítheti az olvasást, de talán hasznosabb, mint a regények történetében lineárisan haladó felsorolás. A módszer tehát inkább induktív, mintsem deduktív, de igazoljon minket a fentebb is idézett Dominique Aury kijelentése: „le détail seul, l'exemple seul prouvant quelque chose, toute discussion sur des problèmes de traduction s'enlise en général dans les détails” (Mounin 1963: IX), azaz „mivel csak a részlet, csakis a példa bír bizonyító erővel, a fordítási nehézségekről folytatott minden vita általában elvész a részletekben”.

2. Anna Gavalda: *Ensemble, c'est tout* – Tótfalusi Ágnes: *Együtt lehetnénk* (2006)

A regény hosszúsága miatt csak egyes jelenetek elemzésére szorítkozhattunk. A sokszereplős történet legnagyobb része gyors párbeszédkekből áll, ahonnan igen gyakran hiányzik az idéző ige,² ezért nemegyszer igencsak oda kell figyelni, hogy ki is beszél éppen. Az egész regény ettől filmes jelleget kap, ami nem könnyíti meg a fordító dolgát.

2.1. Stiláris kérdések

Először stiláris kérdéseket vizsgálunk, főként az eredeti szövegben fellelhető retorikai alakzatok visszaadásának módjait.

Első példánkban a kis híján végzetes balesetet szenvedett Paulette barátnője, Yvonne elmélkedik az öregség jelentette gondokról. *Ensemble* 12. o.: „Si c'est pas malheureux de vieillir, si c'est pas malheureux d'être si seule et si c'est pas malheureux d'arriver en retard à l'Inter et de ne plus trouver de Caddies près des caisses...” *Együtt* 10. o.: „Nincs is nagyobb nyomorúság, mint megöregedni, egy szál egyedül maradni, és későn érkezni az Interbe, amikor már elfogytak a pénztár mellől a bevásárlókocsik.” Az eredeti szövegben a drámai felsorolás a súlyosabbtól halad a könnyedebb felé, az öregséghez és az egyedülléthez képest az Intermarchéhoz való kései érkezés járulékos veszteségnek tűnik, főleg a pénztár melletti bevásárlókocsik említése ad komikus felhangot a mondatnak. A francia felsorolás a háromszoros ismétléssel a magas stílust célozza, onnan zuhan le a hétköznapi felé. A magyar mondat is visszaadja ezt a „bathoszt” (bátoszt?) vagy „stílussúlylyedést”, bár az időhatározói alárendeléssel és a „si c'est pas malheureux” ismétlésének elhagyásával kicsit tompítja a kontrasztot. Ezt a tompítást tekinthetjük a mondat „normalizálásának” is. Nem feltétlenül fordítói hibáról van itt szó, hanem Albert Sándor kifejezésével élve „befogadóparti eljárásról” vagy explicitációról.³

Paulette a macskája etetése közben megbotlott, a földre zuhant és ájultan feködt saját vértócsájában. A hálátlan házikedvenc jóízűen nyalogatta a tejes vértócsát. *Ensemble* 12. o.: „Le chat lapait le sol en ronronnant, se moquant bien du drame, des convenances et des éclats de verre tout autour.” *Együtt* 10. o.: „A macska dorombolva nyalogatta a konyhakövet, mit bánta ő a tragédiát és a szanaszét heverő üvegcserepeket!” A fordító kihagyta a „convenances”-ot, ezzel gyengíti a zeugma hatását. A különböző természetű (elvont és szó szerinti értelmű) bővítmények („drame”, „convenances”, „éclats de verre”) egyazon igenév („se moquant”) alá való rendelése ironikus, sőt fekete humoros jelleget ad a mondatnak. Egy hármas felsorolásban („a tragédiát, az illendőséget és az üvegcserepeket”) meglepőbb és stilárisan erősebb lett volna az „üvegcserep”. A Popovič (1975: 123) szavaival nivellálás vagy egyszerűsítés („prekladatel' nivelizuje [...], ochudobňuje, zjednodušuje”) történt. A német fordítás itt is teljesen szövegű (Zusammen 16. o.): „Die Katze schleckte schnurrend den Boden ab und scherte sich kein bißchen um das

Drama, den Anstand und die ringsum verstreuten Glasscherben.” A zeugma gyengítése hasonló ahhoz, ahogyan Flaubert Bovaryné-jának első oldalán a magyar fordítók egy része feloldja az aszündetont.

Az idős hölgyet lábadozása során gondozó és eredetileg festőművész Camille takarítóként dolgozik, és orvosi alkalmassági vizsgán esik át. Az üzemorvosnak feltűnik, hogy a lány többre hivatott, nem hiszi el, hogy a takarítócsapat tagja. *Ensemble* 20. o.: „D’ailleurs vous allez la voir la dream team, elle est derrière la porte... – Vous faites quoi au juste ? – Je viens de vous le dire. – Non, mais vous... Vous ! – Moi ? Eh bien, je range, je nettoie, je balaie, j’aspire, je cire et tout le bazar. – Vous êtes femme de mén... ? – Ttt... technicienne de surface, je préfère...” *Együtt* 14. o.: „Egyébként mindjárt látni fogja ezt a dream teamet, a tagjai ott várnak kint. – És maga mit csinál tulajdonképpen? – Az előbb mondtam el. – Na ne! Maga! – Hogy én? Igen: rendet rakok, tisztítok, seprek, porszívózom, viaszolok és az összes többi. – Maga takarítón... – Ttt..., tisztító szakember, azt jobban szeretem.” A politikailag korrekt nyelv elharapózása már a kétezres évek elején megfigyelhető. A magyar fordításban szereplő szakkifejezés talán nem annyira elterjedt, mint a francia „technicienne de surface”, de így is jól visszaadja a helyzet fonák-ságát. Nehezebb dolga lett volna a fordítónak a francia „vous” két jelentése közötti szójáték visszaadásával. Az orvos egyes számban érti, Camille pedig többes számként értelmezve a kérdést mechanikusan a csapatáról beszél, ösztönösen elhárítva azt a feltételezést, hogy az orvos az ő személyes élete és érzései iránt érdeklődik. A „vous” csak másodjára kap egyes számú jelentést, ami egy nehezen lefordítható szójátékot eredményezett. Ezzel összefüggésben a „Non, mais vous...” rész értelmezésével is probléma van. A fordító így tagolta: „Non, mais | vous”, és a „non mais” kifejezést vélte felismerni benne, amelynek tényleg megfelel a „na ne!” Csakhogy a szövegkörnyezet ismeretében másként kell tagolni: „Non, | mais vous” ’Nem a csapat, hanem maga’. A bizalmas „Na ne!” amúgy sem jól tükrözi az orvos ennél magasabb nyelvszintjét.

Camille-jal egy házban lakik a tökéletes modorú dadogó arisztokrata, Philibert, akivel lassan összebarátkoznak. *Ensemble* 29. o.: „Drôle de clown triste qui amusait la galerie, bégayait devant les vendeuses et lui serrait le cœur”. *Együtt* 20. o.: „Furcsa, szomorú bohóc volt, húzta az időt, dadogva beszélt az eladónőkkel, akiknek majd’ megszakadt érte a szívük”. Ezúttal a komikustól a patetikus felé halad a felsorolás, mintegy a „bathosz” ellentétéként „hüpszosz”-nak lehetne nevezni ezt a fajta felsorolást. A mellérendelés helyett a magyarban alkalmazott alárendelés itt szintén tompítja a retorikai alakzat erejét. Emellett több félreértés is található a mondatban: nem az eladónőknek szakad meg a szívük, hanem Camille érez együtt a különccel (lásd az egyes számú „lui” névmást). Az „amuser la galerie” nem időhúzást jelent, hanem azt, hogy mindenki rajta szórakozott, mint egy cirkuszi bohócon.

Camille már napok óta az utcán aludt, amikor régi ismerősei egy hatodik emeleti cselédszobát ajánlanak föl neki. *Ensemble* 31. o.: „C’était minuscule, sale, encombré et providentiel.” *Együtt* 21. o.: „A szoba apró volt, mocskos, tele min-

denféle kacattal.” A fordításból kimaradt a cselédszoba negyedik jellemzője: „szűkös, koszos, zsúfolt és gondviselészerű / a gondviselés ajándéka”. A két eltérő jellegű (negatív és pozitív) melléknév zeugmaként egymás mellé állítva stilisztikai kontrasztot alkot, a fenti példához hasonlóan itt is egy negatív felsorolás csap át váratlanul pozitívba. Láttuk, hogy már a „de” szócska beszúrása is gyengítette vagy semlegesítette volna ezt a hüpszoszt. Úgy tűnik, hogy a fordító még kerekébb, könnyen olvasható magyar szövegre törekedett, ezért inkább eltekintett a „providentiel” szó lefordításától. Bruneaud-Wheal (2013: 465) szavával a fordító visszakozott vagy visszahőkölt („le traducteur a donc ‘reculé’ devant le texte”). Horváth Krisztina (2020: 80) normalizálási vágyról beszél. A fordító igyekszik elfojtani az eredeti szöveggel kapcsolatban felmerülő kifogásait, és ez az elfojtás különböző nyelv- és tollbotlásokat eredményezhet: „Les traducteurs les plus expérimentés ont beaucoup de mal à surmonter ce désir, ce besoin intime de « normaliser », de corriger, ne serait-ce qu’un tout petit peu, le texte original. Si le traducteur doit refouler toute polémique avec l’auteur, c’est justement ce refoulé de traduction qui tendra à faire surface dans le métatexte (TT2) sous forme d’actes manqués, de lapsus de lecture et de lapsus de plume.” A német fordító itt sem hőkölt vissza (*Zusammen* 41. o.): „Es war winzig, dreckig, zugestellt und eine glückliche Fügung.”

Camille az öt megmentő pótszüleitől kérdezi, hogy milyen gyereküknek is tekintik őt. *Ensemble* 34. o.: „– Prodigue ou prodige ?” *Együtt* 23. o.: „– Mint egy csodagyerekre, vagy mint egy cseregyerekre?” A francia szójáték erőteljes paronomázián alapul, hiszen mindössze egy betű, illetve egy hang választja el egymástól a két eltérő jelentésű francia szót. A fordító kreatívan talált egy paronomáziát is tartalmazó magyar szópárt a „tékozló fiú” vs. „csodagyerek” (*enfant prodigue*, illetve *prodige*) francia szójátéokra. Jó példa ez arra, amit közmondások átültetéséről állapítottak meg: fordítás helyett az egyenlőség vagy megfelelés⁴ megtalálása ilyenkor a feladat.

Camille takarító munkatársa a szenegáli származású Mamadou. Beszédére jellemző a francia „de” előjárószo hangsúlyos, elnyújtott ejtése. *Ensemble* 22. o.: „Il va te faire des piqûres, a lâché Carine. – Des piqûres deu quoi d’abord ?” *Együtt* 16. o.: „– Ad egy injekciót – eresztette meg Carine. – Miféle injekciót?” Gondos fordítói munkára utal, hogy ezt az „fekete-afrikai”⁵ kiejtést a fordító az injekció szó népies írásával-kiejtésével (injekció) adja vissza.

A takarítók egymás között beszélt „szociolektusa” azonban sajátos nyelvtani szerkezetekkel is bír, és ezeket sokszor még nehezebb lefordítani. *Ensemble* 23. o.: „– Ben c’est ma famille dis donc ! – Ta quelle famille ? – Ma quelle famille, ma quelle famille ? Ben, la mienne !” *Együtt* 16. o.: „– Hát ez a családom! – Milyen családot? – Milyen családom, milyen családom, hát az enyimé!” Szintén figyelmes fordítói munkára vall, ahogy a francia mondat („Ta quelle famille ?”) agrammatikalitását a népies „hát az enyimé” kifejezéssel érzékelteti a magyarban. Ezt hívhatjuk kompenzációs stratégiának is (Bruneaud-Wheal 2013: 464).⁶

2.2. A francia igerendszer fordítási problémái

Anton Popovič (1975: 14) már a hetvenes években felhívja a figyelmet az igerendszerek közti különbségekből adódó fordítási nehézségekre. Bár ő elsősorban a szlovákra való fordítást vizsgálja, megállapítása érvényes a magyar nyelvre is, ami a gazdag francia igeidőrendszer átültetését illeti.

Balesete után az idős hölgyet barátnője is elkíséri a mentőautóban. Paulette még szeretne valamit tőlük kérdezni, miközben *Ensemble* 16. o.: „Yvonne et le jeune brancardier s'étaient déjà levés.” *Együtt* 12. o.: „De Yvonne és a fiatal mentős már felálltak.” Látható, hogy a fordító magabiztosan bánik a gazdag francia igeidőrendszerrel. Itt a plus-que-parfait fordítását oldotta meg ügyesen a „de” szócska betoldásával.

Paulette unokája és Camille udvarlója, Franck nemrég vett magának hitelre egy nagymotort. *Ensemble* 40. o.: „Le gros Titi venait de lui débrider son engin et il allait pouvoir l'essayer sur l'autoroute...” *Együtt* 27. o.: „A dagadt Titi most turbózta fel a benzinmotort, kipróbálhatja az autópályán is...” A fordító helyesen szabad közvetett beszédként, azaz Franck belső gondolataiként értelmezi a mondatot, és jelen, illetve jövő időben fordítja a francia nyelvtanokban csak ritkán fellelhető „passé récent dans le passé” és „futur proche dans le passé” alakokat. Lexikai vagy műszaki szempontból a „débrider” igét esetleg tuningolásnak is lehetett volna fordítani.

Franck értesül nagyanyja balesetéről, és sejti, hogy rá fog nagyrészt hárulni az ápolásának terhe. *Ensemble* 39. o.: „Il songeait au merdier qu'allait être sa vie pendant quelques semaines”. *Együtt* 27. o.: „Tudta, hogy pár héten belül hatalmas csávéba kerül”. Az igeidők fordításával itt sincs probléma, furcsa viszont, hogy a „pendant” elöljárószót elnézte a fordító: a főhős „arra gondolt, mekkora szívas lesz az élete az elkövetkező hetekben”.

Camille anorexiájának leírása során megtudjuk, hogy milyen nehéz a lánynak a napi rutin teljesítése. *Ensemble* 28. o.: „Alors, elle pleurait. Non pas qu'elle fût triste, mais pour faire passer tout ça. Les larmes, ce liquide finalement, l'aidaient à digérer sa caillasse et lui permettaient de respirer à nouveau.” *Együtt* 19. o.: „Az-tán sírna egyet. De nem azért, mert szomorú lenne, hanem azért, hogy elmulassza ezt az egészet. A könnye, vagyis végeredményben a folyadék, feloldhatná a homokkövet, és segítené, hogy újra lélegezni tudjon.” Itt nem értünk egyet a fordító által választott megoldással. Az imparfait folytatja a reggelente ismétlődő események elbeszélését. A subjonctif imparfait az irodalmi stílusban előforduló igeidő-egyeztetés következménye, és ismétlődést fejez ki, nem feltételes módot, akárcsak a többi imparfait: „Ilyenkor sírni szokott.”

A balesetet szenvedett Paulette barátnője, Yvonne az élet értelméről elmélkedik. *Ensemble* 14–15. o.: „Yvonne Carminot était songeuse : alors c'était ça, une vie ? Ça pesait si léger ? C'était si ingrat ? La Paulette pourtant... Quelle belle femme c'était ! Et comme elle était bonne ! Comme elle rayonnait autrefois... Et alors ? Où ce que c'était donc parti tout ça ?” *Együtt* 12. o.: „Yvonne Carminot elmerengett:

hát ennyi egy élet? Ilyen súlytalan? Ilyen kegyetlen? Pedig Paulette... Milyen szép asszony volt! És milyen jó! Ragyogott, mint a nap! És most? Hová tűnt mindez?" A fordító pontosan érti a szabad közvetett beszédet. A kettőspont után a kétféle imparfait közül az első hármát jelen időben, a többi múlt időben fordítja. A német fordítás is explicitálja a francia eredeti imparfait-sorozatát, amennyiben több Plusquamperfektet („war gewesen”, „gestrahlt hatte”) is beiktat a múlt utaló francia imparfait-k („était”, „rayonnait”) helyére. *Zusammen* 19. o.: „Yvonne Carminot kam ins Grübeln: War es das, das Leben? Wog es so leicht? War es so undankbar? Und doch, die Paulette. Was war sie für eine schöne Frau gewesen! Und wie gut sie war! Wie sie früher gestrahlt hatte! Und jetzt? Wo war das nur alles hin?"

Érdekes az utolsó mondat plus-que-parfait-ja is. A szabad közvetett beszéd tipikus példája a beszélt nyelvet tükröző redundáns kifejezőmód („où ce que c'était parti tout ça”) párosítása a plus-que-parfait-val.

Camille reméli, hogy gyorsan végezni fog az orvosi vizsgálatokkal, és nem fogják az anorexiája miatt további vizsgálatokra beutalni. *Ensemble* 17. o.: „Un baratin pour la forme et elle serait dehors.” *Együtt* 13. o.: „Meghallgatja a kötelező halandzsát, és már mehet is.” Itt is a szabad közvetett beszéd helyes fordítását találjuk, az igealak valójában nem conditionnel présent, hanem futur dans le passé, melyet jelen időbe tett át a fordító.

Ugyanennek a jelenetnek a folytatása: *Ensemble* 18. o.: „Elle en avait marre de tous ces débats sur son poids, elle en avait sa claque. Bientôt vingt-sept ans qu'on lui prenait la tête avec ça. Est-ce qu'on ne pouvait pas parler d'autre chose ? Elle était là, merde !” *Együtt* 13. o.: „Elege volt már a súlyával kapcsolatos vitákból, torkig volt ezekkel. Huszonhét éve nyaggatták a kilóival. Nem lehetne másról beszélni? Hiszen itt van, a francba!” Ez is a szabad közvetett beszéd sikeres fordítása, ezúttal az imparfait-kat adta vissza jelen időben.

Ensemble 18. o.: „De grâce, est-ce qu'on ne pouvait pas lui parler d'autre chose aujourd'hui ?” *Együtt* 13. o.: „Az ég szent szerelmére, nem lehetne, hogy valami másról beszéljenek neki?” A szabad közvetett beszéd imparfait-ját a fordító helyesen jelen idővel adta vissza. Bonyolultabb kérdés az „aujourd'hui” időhatározó, amely a franciában érdekes kontrasztot alkot a közvetett beszéd imparfait-jával, keverve a Benveniste (1966: 238–242) szerinti „discours” és „récit”⁷ kategóriáit.

Ensemble 19. o.: „‘Toupropre’, mais je pense qu'ils aimaient bien ce côté yankee, vous voyez... C'est plus pro, plus... wondeurfoule drim tim... Il ne voyait pas. – C'est quoi exactement ?” *Együtt* 14. o.: „Tudom, hogy nem túl logikus, jobb lenne így, franciásan: Toutpropre, de azt hiszem a yankee stílust célozták meg. Ez jobb... Egy igazi vanderful drim tim... Az orvos nem értette. – És mi is ez, pontosan?” Az eredetiben szabad közvetett beszédként is értelmezhető az „il ne voyait pas”, mely a „vous voyez”-ra adott válasz: „non, je ne vois pas”. Ez az általunk feltételezett szójáték hiányzik a fordításból.

Ensemble 21. o.: „Elle secoua la tête. Ça ne marchait plus ces trucs-là avec elle. Le chantage et les bons sentiments, elle en avait eu sa dose. – On verra ce qu'on peut faire, elle a dit.” *Együtt* 15. o.: „Camille megrázta a fejét. Ezek a dolgok már

nem működtek nála. A zsarolásból és a nagy érzelmekből már megkapta a maga adagját. – Majd meglátom, mit tehetek. – mondta. – Meglátom.” Az imparfait („marchait”) itt múlt időben maradt („működtek”), ami azt sugallja, hogy az elbeszélő kommentárjáról van itt szó. Ugyanakkor a beszélt nyelvi stílus inkább arra utal, hogy Camille magában mondja/gondolja mindezt, miközben megrázza a fejét. Érdekes ugyanakkor, hogy a narrációban szereplő „elle a dit” kétszeresen is beszélt nyelvi fordulat az egyenes szórend és a passé composé okán (a „szabályos” passé simple-es és fordított szórendű „dit-elle” helyett). Az elbeszélő nyelve tehát valóban összefolyik itt-ott a szereplők beszédstílusával, és még nehezebbé teszi a szabad közvetett beszéd felismerését.

Camille és munkatársa, Mamadou szavak nélkül is megértik egymás gondolatait. *Ensemble* 21–22. o.: „Camille s’est assise sur le sol et lui a souri. Pas le même genre. Un sourire transparent, cette fois. Sa Mamadou, elle ne faisait pas sa maligne avec elle, elle était bien trop forte...” *Együtt* 15. o.: „Camille leült a földre, és rámosolygott. De nem úgy, mint bent, hanem átlátszó mosollyal. Mamadou-t nem is próbálta átverni; Mamadou túl erős volt.” Itt az ismétlődő „elle” névmás zavarossá teszi az eredeti szöveget. Az utolsó mondat szabad közvetett beszédként való értelmezése adhat kulcsot az értelmezéshez. Közvetlen beszéddé való visszaalakítás során ezt kapnánk: „Ma Mamadou, tu ne fais pas ta maligne avec moi ; je suis bien trop forte pour toi”. „Az ő Mamadou-ja nem veri őt át, ahhoz ő túl nagy falat”, vagy „Mamadou őt nem is próbálta átverni, Camille túl nagy falat lett volna neki”. Érdekes, hogy itt az általában kitűnő német fordítás a magyarhoz hasonlóan valószínűleg félreértette a helyzetet (*Zusammen* 28. o.): „Nicht das Lächeln von eben. Ein reines Lächeln diesmal. Ihre Mamadou, der konnte sie nichts vormachen, dafür war sie viel zu schlau.”

Az arisztokrata Philibert Camille-től való búcsúzásakor nem felejtí el a lány szüleinek is meleg üdvözlétét tolmácsolni. Camille meghökken ezen a régimódi udvariasságon. *Ensemble* 30. o.: „Ses parents... Il était taré, ce mec...” *Együtt* 21. o.: „A szüleit... Lökött ez az alak.” A szabad közvetett beszéd jelen időben történő pontos fordítására találunk itt újabb példát.

Camille hosszú idő után ismét ecsetet vesz a kezébe. *Ensemble* 53. o.: „Elle avait peur. Elle devait essayer. Tu dois essayer.” *Együtt* 34. o.: „Félt. Meg kell próbálnia. Meg kell próbálnod.” Érdekes átmenet a szabad közvetett beszédből a közvetlen beszédbe. A fordító itt is helyesen érzékelt, hogy a második és harmadik mondatot is jelen időben kell fordítani magyarra.

Camille tovább elmélkedik Philibert furcsaságán. *Ensemble* 30. o.: „Elle était claquée et le planta là en secouant la tête. Ce type était décidément trop flippant.” *Együtt* 21. o.: „Camille majdnem felrobbant, csak állt, és a fejét ingatta. Ez a fickó határozottan lökött volt.” A fordító ezúttal eltekintett a második mondat jelen időben való fordításától. A fejrész mintegy a belső monológ elindító mozzanata, annak a bevezetője, tehát az utána következő mondat szabad közvetett beszédben van minden bizonnyal.

Camille-t a munkatársai nem tartják közülük valónak, mert nem a külvárosban lakik, hanem az Eiffel-torony közelében. Azt persze csak ő tudja, hogy a szűkös padlásszoba milyen hátrányokat tartogat. *Ensemble* 31. o.: „Mais pour le reste ma cocotte, pour le reste, ce n'était pas vraiment ça...” *Együtt* 21. o.: „De ami a többit illeti, hát, anyám, az nem igazán volt menő.” Itt a francia eredeti mintájára múlt időben maradt a szabad közvetett beszéd imparfait-ja. A fordítás alapján úgy tűnhet, hogy az olvasót szólítja meg a szereplő, vagy inkább a narrátor. A jelen idő használatával ez a kétértelműség elkerülhető lenne. Ebben az esetben magyarul is Camille hangját hallanánk.

Franck lelkesen várja, hogy végre autópályán is kipróbálja az új motorját, miközben nagyanyját megy meglátogatni a kórházba. *Ensemble* 40. o.: „Si tout allait bien, il allait se régaler et serait là-bas en à peine plus d'une heure...” *Együtt* 27. o.: „Ha minden jól megy, még ehét előtte valamit, és ott lehet valamivel több, mint egy óra alatt...” A szabad közvetett beszédet pontosan adja vissza itt a fordítás. Két pontosítást azonban érdemes itt tenni. A „se régaler” itt a szöveggörnyezet alapján nem az evésre vonatkozik, hanem a motorozás élvezetére. Az „en à peine plus d'une heure” pedig a száguldásnak köszönhető gyors utazást hangsúlyozza: „alig több mint egy óra alatt” már ott is lesz, ahol a francia „serait” futur dans le passé jelentéssel bír.

2.3. Kifejezések, gallicizmusok

A már említett orvosi vizsgálatról Camille nem szabadul olyan könnyen. *Ensemble* 18. o.: „Hélas, le bougre était allé à la même école... Il avait posé ses coudes, croisé ses mains et posé par-dessus tout ça un autre sourire désarmant. Elle était bonne pour répondre.” *Együtt* 12. o.: „Sajnos a fazon is ugyanabba az iskolába járt. Az asztalra könyökölt, összekulcsolta a kezét, és hasonlóan lefegyverző mosolyt vetett Camille-ra. Bevált volna válasznak is.” Az eredeti utolsó mondatát tekinthetjük gallicizmusnak, melynek jelentése: „kénytelen volt válaszolni”.

Igazságtalan lenne a fordító szemére hányni, hogy nem ismer fel minden gallicizmust. Ironikus módon maga Camille sem érti az orvos által az ő anorexiás soványságára használt képletes kifejezést. *Ensemble* 18. o.: „à ce train-là vous allez bientôt passer entre la colle et le papier.” *Együtt* 13. o.: „Ha így folytatja, hamarosan elfér a ragasztó és a papír között...” Camille itt visszakérdez, hogy mit is jelent pontosan ez a kifejezés, mert még sosem hallotta.

Magának az orvosnak a jellemzése is többféleképpen értelmezhető. *Ensemble* 20. o.: „Elle avait débité cet admirable laïus d'une traite et sans reprendre son souffle. Son petit french docteur en resta tout abasourdi.” *Együtt* 14. o.: „Egy szuszra darálta le a csodálatos szónoklatot. A katonás orvosnak tátva maradt a szája.” Mivel itt a *Médecins sans frontières*-nél szolgáló orvosok harmadik világbeli megnevezéséről van szó, a „katonás” helyett inkább az „emberbarát”, „együttérző” vagy akár „humanitárius” jelző jóval közelebb állt volna az eredeti jelentéséhez.

Ugyanebben a fejezetben Camille ironikusan konstatálja, hogy átment a takarító cég egészségügyi vizsgáján. *Ensemble* 21. o.: „– Aaaah Touclean ! reprimée en se levant et dans un grand geste théâtral, me voilà apte à nettoyer des chiottes, c'est merveilleux...” *Együtt* 15. o.: „Camille felállt, és színpadias gesztussal kijelentette: – Lám, a Touclean szíves örömet kímél engem a szarból, ez csodás!” Itt vagy fordítói figyelmetlenségről, vagy szándékos túlfordításról, esetleg lapsus calamiról lehet szó, hiszen egészségügyi alkalmassági vizsgálatról van szó. A hivatalos „apte” (alkalmas) jelző stilisztikai kontrasztban áll a bizalmas „chiottes” (klotyó) szóval: „klotyótisztításra alkalmasnak minősítettek”. A német fordítás (*Zusammen* 27. o.) itt a francia eredeténél is tömörebb és találóbbs „kloputztauglich” kifejezést használja.

Leleki és testi bajai közepette Camille már az időérzékét is elvesztette. *Ensemble* 27. o.: „Le temps était une notion qu'elle n'arrivait plus à appréhender.” *Együtt* 19. o.: „Az idő olyan fogalom volt, amelyet nem tudott tisztelni többé.” A fordító itt véleményünk szerint nem jól választott az „appréhender” ige számos jelentése közül. Itt logikusabb azt feltételezni, hogy nincs tisztában vele, nem tudja megfogni, uralni, mintsem félne tőle vagy tisztelné.

Néha a szereplőkről alkotott képünket is döntően befolyásolhatja az, hogy egy-egy kifejezést hogyan fordítanak le. Camille Philibert-rel való komikus és egyben kínos találkozása után összegzi magában a történeteket. *Ensemble* 29. o.: „C'était horrible ce truc-là. Elle ne savait jamais si elle devait en rire ou avoir pitié.” *Együtt* 20. o.: „Szörnyű alak volt, Camille nem tudta, hogy nevéssen rajta, vagy sajnálja.” A „ce truc” nem vonatkozhat élőlényre, hanem a dologra, a helyzetre utal. Az „en rire” sem vonatkozhat személyre, csak tárgyra, vagy még inkább magára a helyzetre, az ő kapcsolatukra, tehát nem a fiú szörnyű, hanem az egész helyzet. Nem tudja, hogy sírjon vagy nevéssen rajta.

Az egyik szemléletes példa Philibert szerencsétlenkedésére, amikor Camille-t lovagiasan megelőzve, fölötté átnyúlva igyekszik a bérház bejárati kapuját betolni, de közben akaratlanul fejbe kólintja a lányt. *Ensemble* 29. o.: „Il fit un geste brusque pour la pousser à sa place et, voulant passer son bras au-dessus d'elle, manqua son but et lui donna un grand coup derrière la tête.” *Együtt* 20. o.: „A fiú gyorsan maga elé akarta engedni Camille-t, átemelte a karját fölötté, de valahogy elvétette a mozdulatot, és hátulról alaposan fejbe vágta.” A félreértés a fordításban abból adódik, hogy a „la pousser” tárgyi névmása nem a lányra, hanem a franciában szintén nőnemű ajtóra vonatkozik. Nem a lányt akarja „gyorsan” maga elé engedni, hanem „hirtelen mozdulattal” („il fit un geste brusque”) akarja a lány „helyett” („à sa place”)⁸ betolni az ajtót („la pousser”).

Franck főnöke a fiú nagyanyjának combnyaktöréséről értesülve a következőképpen nyugtatja őt: *Ensemble* 37. o.: „Ma mère, ça lui est arrivé y a dix ans et vous la verriez aujourd'hui... Un vrai lapin de garenne !” *Együtt* 26. o.: „Az anyámnak tíz évvel ezelőtt tört el, és látja, még ma is itt van. Egy igazi tengeri nyúl!” A szótárak tanúsága szerint a tengeri nyúl egy tengervízben élő puhatestű csigafajta, nem világos, hogy miért nem üregi vagy mezei nyulat választott a fordító, hiszen éppen arról van szó, hogy a combnyaktörés után fűrgén mozog az idős hölgy.

(„Vous la verriez aujourd’hui”: „és látná, milyen formában van ma”). A fordító választása azért is érthetetlen, mert a magyarban közismert a szóláshasonlat: fut, mint a nyúl.

Hogy meglátogathassa nagyanyját, Francknak helyettest kell találnia az éttermi konyhán, ahol dolgozik. *Ensemble* 38–9. o.: „– Tu pourras assurer ? – Ça se monnaye...” *Együtt* 26. o.: „Biztosan menni fog? – Megoldjuk...” A „ça se monnaie” („ennek meglesz az ára”) fordítása kimaradt. Pedig ez magyarázza Franck nagylelkű felajánlását, hogy kölcsönadja az új motorját. Ez azonban szintén nem derül ki a fordításból, mert a fordító itt nem igyekezett pontosan elképzelni a helyzetet, hanem nagyon hozzávetőlegesen adta vissza a mondatok értelmét.

Ensemble 38–39. o.: „– Tu pourras assurer ? – Ça se monnaye... Ils continuèrent de travailler en silence, l’un penché sur ses lapins, l’autre sur son carré d’agneau. – Ma bécane... – Quoi ? – Je te la prête dimanche... – La nouvelle ? – Ouais. – Eh ben, siffla l’autre, il l’aime sa mamie... OK. Ça marche.” *Együtt* 26. o.: „Csendben dolgoztak tovább, az egyik a nyulai fölé, a másik a bárányborda fölé hajolt. – A motor... – Mi van vele? – Vasárnap visszaadom. – Az újat? – ...gen. – Húha! – fütttyentett a másik. – Valaki nagyon szereti a nagymamáját. Rendben, menni fog.” A helyettesítés ára (lásd „ça se monnaie”) az, hogy Franck a saját félve szeretett motorját kölcsönadja („je te la prête”) a kollégájának, és nem viszzaadja azt. Itt úgy tűnik, hogy a fordító a fenti bejáratú kapus jelenethez hasonlóan félreértette a helyzetet.

A regényben beható képet kapunk a párizsi lakhatási viszonyokról is. Camille egy étteremben anyja szokásos panaszáradatát hallgatja. *Ensemble* 49. o.: „les misères de la copropriété”. *Együtt* 32. o.: „a társbérlet nyomoráról”. Bár a regény fő üzenete talán éppen az, hogy különböző korú, nemű és foglalkozású emberek (Paulette, Franck, Camille és Philibert) képesek egymást újra életkedvre derítve harmóniában élni egy társbérletben, itt mégsem erről van szó, hanem Camille anyjának társasházi viszályairól. Camille-t már fárasztják az anyja által rendszeresen taglalt (ál)problémák. „Les misères” (gondok, viszályok stb.) nem azonos az egyes számú „la misère”-rel, melynek valóban „nyomor” lenne a jelentése. Ugyanígy a „copropriété” („társasház”) nem azonos a „colocation”-nal („társbérlet”, „közös albérlet”).

Camille hosszú kihagyás után egy kínai étterem zajaitól és színeitől kap újra ihletet a festéshez. *Ensemble* 52–53. o.: „Elle écoutait les bruits d’eau et de casseroles échappés de la cuisine, la radio, ces refrains incompréhensibles aux sonorités pointues que la jeune fille reprenait en se dandinant”. *Együtt* 34. o.: „Hallgatta a konyhából kiszűrődő vízcsobogást és edénycsörömpölést, a rádiót, a fel-alá kacsázó lány éles hangzású, érthetetlen válaszait.” A felszolgálólány a rádióban szóló dallamra riszálja a testét és visszaéneklei a dal éles hangzású, Camille számára érthetetlen refrénjeit. Érdekes, hogy a fordító itt – tudatosan vagy sem – eltávolodott a francia eredetiben meglévő és magyarul is helytálló „refrén” szótól. Így még az sem egyértelmű, hogy a fel-alá kacsázás zenével kapcsolatos, vagy hogy kinek is válaszol a lány.

A regény egyik jelentében Franck a saját tükörképével folytat képzeletbeli beszélgetést. *Ensemble* 472. o.: „Depuis que t’es gamin, tu fais chier ton monde !” *Együtt* 288. o.: „Már gyerekkorod óta átvered az egész világot”. A „faire chier” kifejezés lépten-nyomon szerepel a regényben. Ebben az esetben szerencsésebb lett volna úgy fordítani, hogy „fárasztod, dühíted” nem az egész világot, hanem „a környezetet, a többieket”.

Úgy tűnik, hogy a fordító a tükörképpel való beszélgetést egy pontosan nem meghatározott másik emberrel való beszélgetésre „normalizálta” vagy talán „explicitálta”. Ettől pedig az egész jelenet zavarossá válik. *Ensemble* 473. o.: „Messieurs, gouailla la patronne, l’pain est arrivé. Qui c’est qui veut un sandwich ? Le jeune homme ? Merci, ça ira. Oui, ça ira. Dans le mur ou ailleurs... On verra. Ils installaient le marché. Franck acheta des fleurs au cul du camion, t’as l’appoint, mon gars ? et les aplatit sous son blouson. Des fleurs, c’était pas mal pour commencer, non ? T’as l’appoint mon gars ? Et comment, la vieille ! Et comment !” *Együtt* 289–290. o.: „– Uraim, megérkezett a kenyér. Ki kér egy szendvicset? Talán a fiatalember? – Igen, jó lenne. Igen, jó lenne. De fálnak menni is jó lenne. Majd meglátjuk. A piacon már kirakodtak. Franck vett egy kazalnyi virágot egy kisteherautó rakodóteréből, és bepréslte őket a bőrdzsekijébe. A virág nem rossz kezdés, ugye?” A fordító itt nem lát(tat)ja pontosan a helyzetet. Franck nem kér szendvicset, ellesz nélküle is („Merci, ça ira”). Az „aller dans le mur ou ailleurs” („nem fog menni vagy talán még úgy sem”) egy pesszimizmust sugalló dalszöveg, arra utal, hogy Franck sem bízik teljesen a Camille-jal való kapcsolatában. A virágárus megkérdezi, hogy tud-e apróval fizetni („faire l’appoint”, ez kimaradt a fordításból), valamint kimaradt a folytatásban ennek a lelkes ismétlése is („már hogyan volna apróm!”). Ezeket az elmaradt részeket az eredetiben nem szereplő „kazal” virággal kompenzálja a fordító. A kazalnyi virágra pedig nem többes számban kellene utalni („őket”), hanem egyesben.

Ugyanebben a tükörképes jelenetben több egyéb részlet is óhatatlanul kimaradt a fordításból. *Ensemble* 471. o.: „En levant les yeux, il découvrit une vieille connaissance dans le miroir : lui-même. – Et alors... Te v’là, toi ? s’étonnait son double en silence.” *Együtt* 287. o.: „Amikor felnézett, az egyik tükörben régi ismerősét pillantotta meg. – Na nézd csak! Ki van itt!” Az egész jelenetből kimarad az, hogy a tükörképével beszélget. Ez magyarázza a végén is a félreértést.

Ensemble 473–4. o.: „Il se rasa. – On en était où ? demanda l’autre, de nouveau dans le miroir. – Nan, c’est bon. Je vais me démerder. – Bon, ben... Bonne chance, hein ?” *Együtt* 289. o.: „– Már megint mi történt? – kérdezte Philibert tükörképe az ő tükörképétől. – Semmi baj: ebből már kimászom... – Akkor rendben, sok szerencsét!” A tükörképes jelenet folytatódik. Itt Philibert tükörképe kerül be indokolatlanul a magyar szövegbe, noha továbbra is a saját tükörképével beszélget Franck.

Franck saját tükörképével vitatja meg, hogy mennyi esélye van Camille-nál. *Ensemble* 472. o.: „Y a du monde au balcon, alors ? – 85 A je dirais... Il se souriait : – Ah ben ouais... Si t’en pines pour une planche à pain, t’es dans la merde, je comprends mieux, là...” *Együtt* 288. o.: „Mindenki a helyén ül a karzaton? – Tu-

dod, a mérete 85 A... A fickó rámosolygott. – Aha, értem már! Ha meg vagy örülve a testéért, akkor az szar ügy, öregem...” A „mindenki a helyén a karzaton” nem tűnik magyarul közismert fordulatnak a franciában gyakran használt „il y a du monde au balcon” („nagy mellű nő”) megfelelőjeként. A magyar fordításba valószínűleg azért került be a mellméret megadása előtt „tudod” ige, hogy kevésbé legyen zavaró a látszólagos témaváltás. A „planche à pain” („kenyérvágó deszka”, azaz „sovány nő”) kimaradt a fordításból, így a magyar szövegben nem is érthető, miért lenne mindez „szar ügy”. Ebben a jelentben érezhető, hogy a fordító sietett, nem fordított időt a frazeologizmusok megfejtésére, és nem is próbálta meg az egész jelenetet újraolvasva értelmezni, hanem tovább haladt egy vakvágányon. Emiatt pedig a fordításban a jelenet végén továbbra sem esik szó a tükörképről.

Ensemble 472. o.: „– J’ai peur. – C’est bon signe. – Oui mais si je me... Le miroir se brouilla.” Együtt 288. o.: „– Félek. – Az jó jel! – Igen, de ha... A főnök-asszony lépett oda hozzájuk:” Nem hozzájuk, csak hozzá lép a büfésnő, mert az alter ego már eltűnt.

2.4. Néhány példa a kényszerű kihagyásokra.⁹

A mentős Paulette barátnőjétől kérdezi, hogy ismeri-e a balesetet szenvedett idős hölgyet. *Ensemble* 13. o.: „– Vous la connaissez c’tte dame ?” *Együtt* 11. o.: – Ismeri a hölgyet?” Bizonyos esetekben lemond a fordító arról, hogy a francia bizalmas kiejtést¹⁰ visszaadja magyarul.

A mentős szakzsargonját sem könnyű lefordítani. *Ensemble* 13–14. o.: „La mettre sous perf. – Sous quoi ? Au regard du garçon, elle sut qu’il valait mieux la mettre en veilleuse.” *Együtt* 11. o.: „– Bekötök egy infúziót. – Egy micsodát? A fiú tekintetéből látta, hogy jobb, ha leállítja magát.” A „mettre en veilleuse” kifejezés találóan lett lefordítva, az „infúzió”-ra létezik orvosi szleng kifejezés („birkózógép”), de nem közismert. A német fordító itt jó megoldást talált („am Tropf hängen”: „infúzió van”). *Zusammen* 18. o.: „»Sie soll an den Tropf.« »An was?« Der Blick des jungen Mannes verriet ihr, daß es besser war, den Mund zu halten.”

Az orvosi vizsgálat során a nagydarab Mamadou van soron, hogy fölmasszon a mozgó rendelőbe. *Ensemble* 26. o.: „Elle n’avait pas fini de grimper les marches que le camion tanguait déjà. Bon courage là-dedans, souriait Camille en attrapant son sac.” *Együtt* 18. o.: „A rendelő falépcsői megreccsentek a súlya alatt. Camille elmosolyodott, és felvette a hátizsákját.” A franciában mozgó rendelőről van szó, a kamion megbillen Mamadou súlya alatt. A magyarban megreccsen a falépcső. A fordító úgy érezte, hogy a magyar közönségnek furcsa lenne egy mobil üzemorvosi rendelő. Talán a kamion kihagyása miatt maradt ki a „sok szerencsét oda-bent” is. A német fordítás itt is kitűnik pontosságával (*Zusammen* 34. o.): „Sie war noch nicht oben auf dem Treppchen angekommen, als der Wagen schon gefährlich ins Schwanken geriet. Alles Gute da drinnen, lächelte Camille und schnappte sich ihre Tasche. Alles Gute.”

3. Anna Gavalda: *Je l'aimais* – Tóth Krisztina: *Szerettem őt*¹¹ (2005)

A „kamaradrámának” is nevezett *Szerettem őt* körülbelül egyötödnyi hosszúságú csupán az *Együtt lehetnénk*-hez képest. Ezért itt a teljességre törekedtünk a fordítási szempontból érdekes szöveghelyek bemutatásakor. Emellett jóval kevesebb szereplő van benne, lényegileg az egész regény az após monológja, melynek során igyekszik menyét a saját élettörténete révén meggyőzni arról, hogy talán jobb, hogy a férje most hagyta el őt, mintha egész életükben boldogtalanok maradtak volna. Chloé, a meny narrátori funkcióban rövid, kevésbé stilizált mondatokat használ, de az após, Pierre nyelvezete sem mondható bonyolultnak. Stilisztikai elemzésre tehát sokkal kevésbé alkalmas ez a szöveg, mint a szerteágazóbb és többszólamú *Együtt lehetnénk*. Éppen ezért itt a nyelvtani szerkezetekre, a galli-cizmusokra és a kihagyásokra fogunk összpontosítani a fordítás elemzése során.

3.1. Nyelvtani szerkezetek

Az igeidőket illetően Tóth Krisztina is pontosan érzi a plus-que-parfait-t. *Je l'aimais* 8. o.: „Il s'était levé”. *Szerettem őt* 8. o.: „De Pierre közben már felállt.” Mind a „de” kötőszó, mind a „közben” időhatározó beszúrása szükséges a magyar fordításban ahhoz, hogy a rendkívül tömör francia plus-que-parfait árnyalatait visszaadjuk.

Érdekesség, hogy a regény viszonylag egyszerű nyelvezete ellenére több subjonctif imparfait és subjonctif plus-que-parfait is megjelenik, nemegyszer nehéz feladat elé állítva a fordítót. *Je t'aimais* 14. o.: „Si encore la marmite avait explosé, mais non. Les aigreurs avaient été refoulées et l'on avait évité les gros clacs en se contentant de lancer quelques piques assassines. Comme toujours. Comment cela eût-il été possible de toute façon ? Mon beau-père refusait de descendre dans l'arène.” *Szerettem őt* 16. o.: „Ha legalább kitört volna a botrány, de még az se. Mindenki visszanyelte a felgyülemlett keserűséget, és tisztító robbanás helyett csak gyilkos csipkelődés alakult ki. Ahogy egyébként mindig. De hát hogyan fajult idáig ez az egész? Az apósom nem volt hajlandó részt venni a játszmában.” A passé composéban és jelen időben zajló, meglehetősen leegyszerűsített elbeszélés kontextusában elég meglepő a subjonctif plus-que-parfait felbukkanása, bár a leggyakrabban használt igékkel, pl. az „être” elő-előfordul. Itt feltételes múlt időt jelent, a fenti szövegrészlet első mondatának a továbbvitele: „de hát hogyan is történhetett volna ilyesmi?”

Egy másik helyen a „szabályos” feltétel átültetése maradt el, az eredeti szöveg feltételes múltja helyett kijelentő múlt lett a fordításban: *Je l'aimais* 29. o.: „Je ne sais pas ce que Ginette en aurait pensé.” *Szerettem őt* 37. o.: „Nem is tudom, Ginette mit gondolt erről az egészből.”

A subjonctif imparfait Pierre monológjában önreflexió tárgya is lehet. A jó bordói bor hatására kezdi el használni: amikor szabadjára ereszti ékesszólását, előjön fiatalkori előkelő neveltetése. *Je l'aimais* 32. o.: „Elle craignait que ses ri-

deaux ne... ne devinssent noirs... oh, oh, ce gentil bordeaux me fait conjuguer les verbes à l'imparfait du subjonctif, c'est étonnant !" Szerettem őt 40. o.: „Félt hogy... nehogy beszürküljenek a függönyei... De látod, hetet-havat összehordok ettől a bortól, fura, nem?” Ha a fordító magyar párhuzamot keresett volna, talán a feltételes mód tárgyas ragozású alakját lehetett volna itt használni („mondhatnók” stb.). Tóth Krisztina megoldása is elfogadható, bár kevésbé utal Pierre előkelő nyelvezetére. Érdekes, hogy az angol fordító itt teljesen szabadjára engedte a fantáziáját: Pierre-nek bordeaux-i származású nevelőnőt fantáziál, aki a francia nyelvtan rejtelmeire okította volna az ifjút (*Someone I loved* 27. o.): „She was afraid that the curtains would . . . would get soiled . . . oh, that gentle woman from Bordeaux, who made me conjugate my verbs from the imperfect to the subjunctive, it was just unbelievable!”

Érdekes árnyalat a passé composé és az imparfait egymásutánisága a következő részletben. *Je t'aimais* 16. o.: „Mon beau-père a baissé les yeux. Il enlevait ses gants. – Excuse-moi, je me mêle de ce qui ne me regarde pas.” Szerettem őt 18. o.: „Az apósom lesütötte a szemét. Lehúzta a kesztyűjét. – Ne haragudj, olyasmibe ütöm az orrom, ami nem tartozik rám.” Az imparfait itt a rá következő megszólalás bevezetője: „miközben a kesztyűjét húzta le, így szólt”. De az imparfait adhat háttérinformációt az előtte álló mondathoz is. „Lesütötte a szemét, hogy lássa a kesztyűjét.” Mindkét esetben alárendeléssel vagy legalábbis időhatározóval kell kiegészíteni a magyarban az imparfait-s mondatot. Ez látszólag ellentmond Albert Sándor megállapításának, mely szerint lehetőség szerint meg kell tartani az eredeti francia mondatok aszündetonját.¹² Itt azonban nem két egymás után következő passé simple-ről van szó, hanem egy passé composé-t követ egy imparfait. Ez utóbbiak nem egyenrangúak, és nem egymás után következő két cselekvést vagy történetet írnak le. Úgy tűnik, ezt az árnyalatot az angol fordító sem vette észre (*Someone I loved* 10. o.): „My father-in-law lowered his gaze. He took off his gloves.”

Vegyünk néhány példát a szabad közvetett beszéd imparfait-jának fordítására. *Je l'aimais* 23. o.: „Je pensais à Adrien. Qu'était-il en train de faire ? [...] Et notre vie, à quoi allait-elle ressembler ?” Szerettem őt 27. o.: „Andréra gondoltam. Hogy vajon mit csinálhat most? ... És mi? A mi életünkkel mi lesz?” Itt nem csak az imparfait jelen időben való fordítása jó megoldás, hanem a futur dans le passé jövő időbe való áthelyezése is. A szabad közvetett beszéd mintegy automatikusan fordítható angolra. Ebből a szempontból a francia és az angol „baráti” nyelvpárnak tekinthető. *Someone I loved* 17. o.: „I thought about Adrien. What was he doing? Where was he at this exact moment? And with whom? And our life, what was it going to look like?”

Érdekes még az Adrien hímnemű francia személynév Andréra való „magyarítása”, elkerülendő a félreértéseket a magyar változatban.

Amikor Chloé igyekszik zárkózott apósa belső világát megérteni, három egymás után következő imparfait-t találunk. *Je l'aimais* 14. o.: „J'imaginais toutes ces paroles qu'il ne prononcerait jamais et j'essayais de comprendre. Que saisisait-il exactement ? À quoi pensait-il quand il était seul ? Et comment était-il dans l'inti-

mité ?” *Szerettem őt* 16. o.: „Próbáltam elgondolni, mi mindent fojtott magába, és próbáltam őt megérteni. Mennyit fogott fel ebből az egészből? És vajon mire gondolt, amikor egyedül maradt? Egyáltalán, vajon hogyan viselkedett intim közelségben?” Feltételezhetjük, hogy a három imparfait-s mondat egybeszerkeszthető az elsővel: „j’essayais de comprendre ce qu’il saisissait exactement, ce à quoi il pensait quand il était seul, et comment il était dans l’intimité”. Látjuk tehát, hogy itt is szabad közvetett beszéddel állunk szemben. Ezért szerencsésebb lett volna jelen időben fordítani ezt a három mondatot.

Amikor Pierre elmeséli, hogy Mathilde-dal átélte szerelmi románcát követően miként békült ki feleségével, Suzanne-nal, ismét szabad közvetett beszédet találunk, azzal a különbséggel, hogy itt nincs egyértelmű „felvezető ige”, mint az előbb a „j’essayais de comprendre” esetében. *Je l’aimais* 85. o.: „J’ai tapoté sa main. C’était fini. J’étais là. Je n’étais avec personne d’autre. Personne. C’était fini. C’était fini...” *Szerettem őt* 111. o.: „Veregettem a kezét. Kész, megvolt. Ott ültem. És nem valaki mással ültem ott. Nem valakivel. Senkivel. Kész. Megvolt.” Itt a „j’ai tapoté sa main” a felvezető ige. Ezt követik Pierre szakadozott szavai, melyekkel megcsalt feleségét nyugtatja, hogy végleg visszatért hozzá: „Vége. Vele vagyok. Senki mással nem vagyok. Senkivel. Vége. Vége”. Ha nem jelen időben fordítjuk le ezeket a mondatokat, akkor nem érzékelhető, hogy itt Pierre-nek a feleségéhez intézett mondatait halljuk, nem pedig egy utólagos narrációt, mely szakadozott, hiányos és ismétlődő volta miatt nem illene bele egy évekkel későbbi visszaemlékezésbe. Az angol fordítónak itt is könnyebb dolga volt, mert megtarthatta az eredeti szöveg igeidőit (*Someone I loved* 81. o.): „I patted her hand. It was finished. I was here. I wasn’t with anyone else. No one. It was over. It was over . . .” Érdekes, hogy a román fordítás itt múlt időbe (kétszer imperfectum: „eram” és egyszer plusquamperfectum: „se terminase”) teszi a szabad közvetett beszéd múlt idejű francia igéit, noha elvben erre a román nyelvben nincs szükség (*O iubeam* 50. o.): „Am bătu-t-o încetișor pe mână. Gata! Eram acolo. Nu mai eram cu nimeni altcineva. Cu nimeni. Gata! Se terminase...” A román irodalmi nyelv szabad közvetett beszédéről lásd Mancaș (1972: 83) és Popescu (2014: 123).

3.2. Szavak, kifejezések, gallicizmusok

Tóth Krisztina általában pontosan fordítja a gallicizmusokat. Jó példa erre a *Je l’aimais* 151. oldalán a „tu veux rire ?” kifejezés, melyet a *Szerettem őt* 201. oldalán „Viccelsz?”-ként fordít. Érdekesség, hogy a másik regényben ezt a gyakran előforduló kifejezést Tótfalusi hol helyesen, hol helytelenül fordítja.¹³

Pierre egy kamaszkori római utazását meséli el menyének. *Je l’aimais* 31. o.: „Nous passions notre temps à voler des pièces dans les fontaines et à ricaner dès que nous croisions une personne du sexe opposé. Nous étions vraiment pathétiques quand j’y repense.” *Szerettem őt* 38. o.: „Azzal szórakoztunk, hogy pénzt lopkodtunk a szökőkutakból és vihogtunk, ha szembe jött velünk egy ellenkező nemű. És elég patetikusan néztük a dolgokat, most, hogy így visszagondolok...” Itt ponto-

sabb fordítás volna az, hogy „elég szánalmasak voltunk, ha visszagondolok rá”. A francia „pathétique” szó angol hatásra kapott új jelentést, és a francia szövegben ez az anglicizmus figyelhető meg „lamentable/misérable/pitoyable”, azaz „szánalmas” helyett. Érdekes, hogy egy-két évtizeddel a francia jelentésváltozást követően a magyar nyelvben is terjedni kezd ez a jelentés az angolszász médiatartalmakat fogyasztó fiatalság körében. Tehát lassan két évtized elteltével már nem számítana feltétlenül hibának a „pathétique” „patetikus”-ként való fordítása.¹⁴ Más kérdés, hogy a magyar mondat („és elég patetikusán néztük a dolgokat”) alapján itt a fordító valószínűleg nem ebben az „új”, amerikai értelemben használta a szót, hanem félreértésről van szó.

A „patetikus” angolszász értelemben szerepel az alábbi mondatban is: *Je l'aimais* 71. o.: „Et tout ce qu'il entreprenait me déprimait parce que ce n'était jamais pour lui qu'il le faisait, c'était pour vous. Pour vous épater ou pour vous emmerder. Vous provoquer ou vous faire plaisir. C'était pathétique.” *Szerettem őt* 89. o.: „És bármibe fogott bele, engem csak elkésért, mert tudtam, hogy nem önmagáért csinálja, hanem az apja miatt. Hogy provokálja, vagy örömet szerezzen. Ez elég patetikusán hangzik.” Itt is inkább „szánalmas volt” lenne a szerencsésebb fordítás. Érdekes, hogy a magázás milyen nehézséget támaszt ennek a mondatnak a fordításában. Az „önmagáért” névmás után félreérthető lett volna mind az önözés, mind a magázás, ezért a fordító kénytelen volt elkerülni a személyes névmást.

Érdekes, hogy Anna Gavalda egy helyen használja a „lamentable” melléknevet is a fenti értelemben. *Je l'aimais* 84. o.: „Est-ce que je faisais semblant de ne rien comprendre ? Avais-je un cœur ? J'étais vraiment lamentable...”. *Szerettem őt* 109. o.: „Most csak megjátsszom magam, hogy nem értek semmit? Van nekem egyáltalán szívem? És hogy én milyen szánalmas vagyok...” Itt pontos a fordítás (beleértve a szabad közvetett beszéd visszaadását is a jelen idő és a „hogy” kötőszó révén). Az angolban itt is „pathetic” szerepel, akárcsak az előző két „pathétique” esetében (*Someone I loved* 80. o.) „I was so pathetic.” A román fordítás itt a jelen és a múlt idő között ingadozik, mintegy félúton a francia és a magyar között (*O iubeam*, 49. o.): „Mă prefăceam cumva că nu înțeleg nimic? Am suflet? Eram cu adevărat jalnic.” Mivel az alárendelt mondatban a román nyelvtani szabályoknak megfelelően nincs igeidőegyeztetés („Mă prefăceam cumva că nu înțeleg nimic”), a francia eredeti szigorú múlt idejű struktúrája megbomlik, és felváltva kapunk jelen és múlt idejű („am” vs. „eram”) alakokat. A szabad közvetett beszéd így valamelyest érzékelhetővé válik ugyan, de semmiképpen sem koherens a szöveg.

Pierre kamaszkoráról mesél. *Je l'aimais* 33. o.: „Je rêvais de prendre l'ascenseur et de monter au sixième étage pour voir... Tu parles d'une aventure...” *Szerettem őt* 41. o.: „Arról álmodoztam, hogy majd fölmegyek lifttel a hatodikra és lenézek... Ez lett volna a nagy kaland!” Itt a hatodik emelet nem feltétlenül a szédítő magasságot jelenti, ahonnan le kell nézni, hanem egy másik társadalmi osztályt, a cseléd- vagy padlásszobákban lakó „népet”, melyet „meg kell nézni”.

Pierre azt is elárulja Chloénak, hogy egy „baleset” miatt vette csupán feleségül Suzanne-t. *Je l'aimais* 115. o.: „j'avais épousé mon premier flirt, la sœur d'un de

mes amis, parce que je n'avais pas su me retirer à temps..." *Szerettem őt* 51. o.: „elvettem feleségül a legelső lányt, akivel dolgom volt, az egyik barátom húgát, csak azért, mert nem sikerült időben kimásznom a dologból.” A „savoir” segédige használata itt arra utal, hogy Pierre technikai értelemben nem uralta megfelelően a „coitus interruptus” technikáját, nem sikerült időben „kiszállnia/visszavonnia magát”, így teherbe ejtette jövőendő feleségét.

Je l'aimais 143–4. o.: „Et au lieu de la rejoindre, au lieu de me jeter à ses pieds en lui disant que, oui, tout ce qu'elle voudrait, puisque oui, j'étais sur cette terre pour la rendre heureuse, je suis allé sur le balcon fumer une cigarette. – Et alors ? – Alors rien. Elle avait mauvais goût.” *Szerettem őt* 191. o.: „Én meg ahelyett, hogy utána mentem volna és a lábához omolva megígértem volna, hogy hát persze, mindent, amit csak akarsz, mert így volt, csak az lett volna a dolgom a földön, hogy őt boldoggá tegyem, én meg kimentem az erkélyre, hogy elszívjak egy cigarettát. – És aztán? – Aztán semmi. Rosszkedve lett.” A fordítót itt az „elle” névmás tévesztette meg, mert Mathilde-ra értette, akivel Pierre éppen szakít. Valójában a szintén nőnemű cigarettára vonatkozik, annak volt rossz íze. Az angol fordító itt „explicitál” (*Someone I loved* 143. o.): „And then?” „And then nothing. The cigarette tasted terrible.”

Az alábbiakban apróbb félreértéseket sorolunk fel, melyek nem befolyásolják érdemben a mű élvezhetőségét. *Je l'aimais* 15. o.: „Il me semble qu'une certaine complicité est née ce soir-là... Quelque chose de très ténu.” *Szerettem őt* 17. o.: „Mintha valami cinkosság szövődött volna köztünk akkor este... Valami nagyon erős szál.” A „ténu” jelentése „finom”, „vékony”, nem pedig erős. Chloé és Pierre sokáig nincs tudatában az őket egybetartó cinkosságnak, csak évek múlva, a mostani beszélgetés során tudatosul bennük.

Je l'aimais 19. o.: „Elle enfila sa robe en rêvant.” *Szerettem őt* 23. o.: „Álmodozva pörgette a szoknyáját.” A kislánynak Barbie-ruhát ígért a nagyapja, erről álmodozik, miközben a régi szoknyáját „húzza fel”, de ezen még nincs mit pörgetni.

Chloé a kislányát öltözteti. *Je l'aimais* 19. o.: „Allez, tourne-toi. Les filles, quelle belle invention, pensais-je en la coiffant, quelle belle invention...” *Szerettem őt* 24. o.: „Na, nyomás lefelé. Ezek a lányok, tűnődtem miközben fésültem, mekkora dolog, hogy vannak ezek a lányok...” Itt a „tourne-toi” arra utal, hogy Chloé megkéri kislányát, hogy „forduljon meg”, hogy előlről-hátulról megcsodálhassa, illetve megfésülhesse.

Pierre szeretné, ha a válás miatt napok óta alig evő menyé végre megvacso rázna. *Je l'aimais* 22. o.: „Ce soir, c'est moi qui prépare le dîner et tu seras obligée d'y faire honneur, c'est compris ?” *Szerettem őt* 27. o.: „Este csinállok egy vacsorát és udvariasságból kénytelen leszel enni belőle, rendben?” A „faire honneur au dîner” itt túl lett fordítva. „Megtisztelni a főztömet” annyit jelent, hogy „enni fogsz belőle”.

Szintén „túlfordításnak” tűnik a következő részlet is. *Je l'aimais* 27. o.: „Patrick, que j'ai connu pendant un voyage à Rome. Une bondieuserie de ma paroisse...” *Szerettem őt* 33. o.: „Patrick az egyik, egy római utazás alkalmával is-

mertem meg. Jól kirúgtunk a hámból.” Itt a fordító szabadon engedte a fantáziáját. A katolikus neveltetésű Pierre kamaszkorában a helyi plébánia által szervezett „ájtatoskodás” keretében római zárándoklatra megy.

Egyszerű félreolvasásnak tűnik a „fiúk” és „lányok” alábbi összecserélése. *Je l'aimais* 41. o.: „Je jouais au tennis avec les fils Mortellier tous les jeudis.” *Szerettem őt* 41. o.: „Csütörtökönként a Mortellier-lányokkal jártam teniszezni.”

Chloé férje össze van zavarodva, amikor újdonsült barátnőjével utazásra készül, és éppen elhagyja a családi otthont. *Je l'aimais* 54. o.: „L'ascenseur, les valises, bobonne et l'avion, quel casse-tête !” *Szerettem őt* 66. o.: „Mert ott a lift, a bőröndök, a csoki, a repülő, hát nem káptalan az ő feje!” Szintén figyelmetlenség a „bobonne” („feleség”, „az asszony”) „bonbon”-ként való olvasása és fordítása.

Az alábbi mondatból megtudjuk, hogy Pierre sem volt tökéletes apa. *Je l'aimais* 83. o.: „mes enfants transparents, les carnets de notes que je n'avais jamais signés”. *Szerettem őt* 108. o.: „a levegőnek nézett gyerekeim, a soha nem viszonzott meghívások”. Itt arról van szó, hogy az apa nem foglalkozik gyermekei iskolai előmenetelével, „sosem ő írta alá a bizonyítványokat”.

Apró figyelmetlenség az alábbi, bár ez éppen a regény „mélypontja”, ahol após és meny konfliktusa kicsúcsosodik, hogy később kinyílnak egymás előtt. *Je l'aimais* 72. o.: „Je passais l'éponge autour de ses mains posées sur la table.” *Szerettem őt* 90. o.: „Az asztalra tett kezem körül törölgetek a szivaccsal.” Az, hogy Chloé az apósa „asztalra tett kezei körül” törölget (nem pedig, furcsa módon, a saját keze körül), azt jelképezi, hogy egymás útjában vannak, nem érthetik meg egymást a jelen pillanatban.

Az alábbi jelenetben a megcsaláson kapott férj vidékről Párizsig tartó útjuk során végig nem szól feleségéhez. *Je l'aimais* 83. o.: „je ne lui avais adressé la parole qu'une seule fois pour lui demander si elle avait la monnaie du péage.” *Szerettem őt* 107. o.: „egész úton csak egyszer szoltam hozzá, akkor is csak azért, hogy megkérdezzem, van-e aprója a parkolóórához.” Suzanne az út előtt elhatározta, hogy amennyiben Pierre nem szól hozzá egész úton, beadja a válópert. Ebből a szempontból pedig lényeges, hogy nem a párizsi megérkezés után a parkolásnál szól hozzá Pierre, hanem még útközben az autópályakapunál kér a feleségétől apórt az autópályadíj kifizetéséhez.

Pierre és menyé kibékülésének első jele, amikor Chloé kíméletlen kritikája előtt apósa megadja magát. *Je l'aimais* 87. o.: „C'est bien, tu ne me passes rien. Tu es ma petite persifleuse préférée.” *Szerettem őt* 114. o.: „Azt mondasz, amit akarsz. Akkor is te vagy az én legkedvesebb méregzsákom.” Pierre tisztában van azzal, hogy jogos a kritika: „Rendben, semmit nem nézel el nekem. Te vagy a kedvenc kis kritikusom”.

Pierre egyre őszintébben beszél Chloéval. *Je l'aimais* 92. o.: „Je ne peux pas faire semblant, je t'aime trop bien.” *Szerettem őt* 120. o.: „Nem tudok szerepet játszani, ahhoz túlságosan szeretlek.” Itt a két ember közti kapcsolat leírására jobban illene a „túlságosan kedvellek ahhoz”. Érdekes az „aimer trop bien” ige, mely az „aimer bien” („kedvel”) fokozása.

Pierre elmeséli, hogyan szeretett bele élete nagy szerelmébe. *Je l'aimais* 103–104. o.: „J'étais trempé. J'avais l'impression d'avoir pris du 220 dans les pattes et je n'en menais pas large.” *Szerettem őt* 136. o.: „El voltam úszva. Az volt az érzésem, hogy tonnányi terhet vettem magamra és nemigen haladok vele.”¹⁵ Mivel korábban már utalt arra, hogy izzadságcseppek jelentek meg a hónaljában, a „j'étais trempé” jelentése: „teljesen le voltam izzadva”. „Úgy éreztem magam, mint akit megütött a 220, és csak szédelegtem.” A fordítás itt túlságosan elvont, nem adja vissza Pierre testi-lelki feldúltságát.

Pierre számára ez az első találkozás Mathilde-dal volt a legintenzívebb. Utána már beárnyékolta kapcsolatukat a bizonytalanság és a földrajzi távolság. *Je l'aimais* 104. o.: „Après c'est devenu plus triste. – Mais pas tout de suite ? – Non, pas tout de suite. Il y a eu un peu de rab...” *Szerettem őt* 137. o.: „Később aztán elromlott. – De nem akkor rögtön? – Nem. Nem rögtön. Volt egy kis időszak...” A „rab” vagy „rabit” jelentheti a kényszerű továbbszolgálatot („ráhúzást”) a katonaságnál, vagy a repetát a menzán. A szövegrész értelme nem változott meg ugyan, de Pierre ironikus stílusa nem jön át a magyar fordításban.

Néha a félrefordítás miatt az eredetnél drámaibbá is válhat a magyar szöveg. *Je l'aimais* 116. o.: „fausse couche”. *Szerettem őt* 151. o.: „halva szülés”, vetélés helyett.

A hozzávetőleges fordítás miatt Paul karaktere is kissé megváltozik a magyar olvasó szemében. *Je l'aimais* 118. o.: „J'ai tout traversé tête baissée et mâchoires serrées. Tout appréhendé avec défiance.” *Szerettem őt* 155. o.: „És én megyek leszeggett fejjel és összeszorított foggal. Mindezt kihívásnak tekintve.” A „défiance” itt az „appréhender” jelentéstartományában is meglévő bizalmatlanságot jelent, nem pedig kihívást („défi”).

Pierre titkárnője súlyos műtét után lábadozik. *Je l'aimais* 128. o.: „Elle avait repris du poil de la bête et je roulais vers la clinique le cœur léger.” *Szerettem őt* 170. o.: „Vette a lapot, én meg könnyű szívvel gurultam a kórház felé.” Manapság már (a fordítás után majd két évtizeddel) ezt a gallicizmust is könnyű megtalálni az interneten:¹⁶ „már jobban volt, kezdett felépülni”.

3.3. Kihagyás

Végezetül egyetlen példa arra, amikor a fordító rövidít és kihagy az eredetiből. *Je l'aimais* 135. o.: „Elle roulait des mécaniques et prenait des poses de femme fatale alors que c'était une grande tendre. Je ne le savais pas encore en acceptant ses conditions, je ne l'ai compris que beaucoup plus tard.” *Szerettem őt* 179. o.: „Nem láttam át ezt rögtön, amikor belementem a játékba.” Valószínűleg a „rouler des mécaniques” kifejezés riasztotta el a fordítót. Ennek esett áldozatul az egész mondat. A megoldás lehetett volna pl.: „Le akart hengerelni, és végzetes nőt játszott, pedig valójában gyöngéd volt. Ezt nem tudtam még, amikor elfogadtam a feltételeit, csak sokkal később értettem meg.”

4. Összegzés

Mindkét fordítás élvezetes stílusú, gördülékeny. Befogadópartisága ellenére egyik sem megy túl az „explicit telítettség” (Robin 2015: 86) határán. Különösen nagy kihívás a gazdag francia igerendszer változatos alakjaival kifejezett gondolatok átültetése a szűk igei paradigmájú magyar nyelvre (pl. subjonctif imparfait és plus-que-parfait, szabad közvetett beszéd). De problémát okozhat egy-egy gallicizmus, vagy akár még egyszerűbb jelenség is: hogy kire/mire utal egy névmás, hiszen a francia névmások előre és élettelenre egyaránt vonatkozhatnak, szemben a magyarral, ahol azonban nem különböztetjük meg a két nemet. Ez a nehézség akár már a könyvcím fordításánál is komoly dilemmát okozhat. A félreértésektől szintén nem mentes angol, német és román fordításokkal összevetve úgy tűnik, nehezebb dolga volt a magyar fordítóknak. Újfént beigazolódt az a sejtésünk, hogy a francia–magyar nyelvpár kevésbé tekinthető „barátinak” az előbbiekhöz képest.

Tótfalusinál pozitívumként elkönnyelhető még a szociolektusok és az agrammatikalitás visszaadása, negatívumként az írásban visszaadott beszélt nyelvi szöveg értelmezésének problémái, valamint a francia szövegben fellelhető stilisztikai alakzatok feláldozása a könnyebb érthetőség és a gördülékeny olvasmányosság oltárán. Több esetet is láttunk az eredeti szöveg „normalizására” akár kihagyások, akár a mondat szerkezet „kisimítása” révén.

A két magyar fordítás összevetése során feltűnik, hogy hasonló arányban találunk bennük vitatható megoldásokat. Ezek jelentős része kontrollszerkesztéssel kiküszöbölhető lenne. A gallicizmusok maradéktalan felismeréséhez és a szabad közvetett beszéd beazonosításához ideális esetben egy másik fordítónak kellene lektorálnia a szöveget. Ha kiszámoljuk az átlagos fordítói díjazást, akkor a szóközzel együtt kb. 650 ezer leütést számláló *Együtt lehetnénk* lefordítása 2022 novemberében nagyjából nettó 500 ezer forintot ér.¹⁷ Napi 20 ezer leütéssel számolva több mint 30 teljes munkanapról van szó. (Ugyanez a számítás a *Szerettem őt* esetében kb. 180 ezer leütés, tehát 140 ezer forint, azaz 9 teljes munkanap.) De az csak a nyersfordítás. Ezt követően kellene elkezdeni a finommunkát, a bizonytalan részeknek való utánajárást, utánakérdezést, vagy egy lektort felkérni, hogy díjazás ellenében hasonlítsa össze az eredetit a fordítással. Látható, hogy nem reális a jelenleginél többet követelni a fordítóktól. Zárjuk ezt az összehasonlító műfordításkritikát azzal, hogy Tótfalusi Ágnes későbbi fordításai pontosabbaknak tűnnek, a 2010-es évekbeli Houellebecq-regényekben jóval kisebb arányban találtunk vitatható megoldásokat. De ez már egy következő tanulmány tárgya lehetne.

Irodalom

- Albert S. 2012. Az Anna Karenina magyar fordításairól. *Fordítástudomány* XIV. évf. 2. szám. 80–92.
- Albert S. 2014. Hányan ültek a halott ládáján? (Megjegyzések az „észrevehetetlen” fordítási hibákról). *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IX. évf. 2. szám. 41–53.
- Aury, D. 1963. Préface. In: Mounin, G. *Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard. VII–XII.
- Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Bödök P. 2022. Hogyan dolgoznak és mennyit keresnek a műfordítók? *Magyar Narancs* 2022. 11. 08.
- Bruneaud-Wheal, K. 2013. Le vernaculaire noir-américain : quels enjeux pour la traduction ?, *Études de linguistique appliquée* No. 172. 453–472.
- Cseppentő I. 2013. La traduction et l'édition du *Supplément au Voyage de Bougainville* en Hongrie. In: Penke, O., Szász, G. (szerk.) *Traduire Diderot*. Szeged: JATE Press Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–99.
- Horváth K. 2020. La traduction hongroise de « Kiffe kiffe demain » de Faïza Guène. *Revue d'Études Françaises* No. 24. 79–90.
- Houdebine-Gravaud, A-M. 2004. Relire Georges Mounin aujourd'hui. *La linguistique* Vol. 40. No. 1. 143–156.
- Kenyeres J. 2019. Migrants in Literature: Hungarians in Canada. In: Deák, N., Kenyeres, J., Lojkó, M., Magyarics, T., Szabó, É. E. (szerk.) *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében=At the Crossroads of Human Fate and History: Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára=Studies in Honour of Tibor Frank on his 70th Birthday*. Budapest: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet. 259–268.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás – válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kovács I. 2004. Catherine Millet: Catherine M. szexuális élete. Műfordításkritika. *Litera* 2004. 09. 08. <https://litera.hu/magazin/kritika/catherine-millet-catherine-m-szexualis-elete.html> (letöltve 2023. 06. 24.)
- Malinovska Z. 2010. Antonine Maillet et *Pélagie-la-Charrette* en Slovaquie. In: Marie-Linda Lord (éd.) *Lire A. Maillet à travers le temps et l'espace*. Moncton: Université de Moncton. 143–152.
- Mancaş, M. 1972. *Stilul indirect liber în româna literară*. Bucureşti: Editura pedagogică şi didactică.
- Mounin, G. 1963. *Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Popescu, M. 2014. Viitorul în trecut în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic. *Revista de filologie română* Vol. 31. No.1. 11–125.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu, Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Reinart, S. 2014. *Lost in Translation (Criticism)? Auf dem Weg zu einer konstruktiven Übersetzungskritik*. Berlin: Frank und Timme.
- Robin E. 2015. A fordítási univerzálék újraértelmezése. In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.): *A fordítás titkos ösvényein – Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 75–90.
- Rosier, L. 2008. *Discours rapporté en français*. Paris: Ophrys.

Wozniak, A. 2010. Peut-on traduire un proverbe ? *Études de linguistique appliquée* No. 157. 35–48.

Források

- Gavalda, A. 2003. *Je l'aimais*. Paris: J'ai lu.
 Gavalda, A. 2003. *O iubeam*. Ford.: Constanța Ciocârlie. Iași: Polirom.
 Gavalda, A. 2004. *Ensemble, c'est tout*. Paris: Le Dilettante.
 Gavalda, A. 2005. *Szerettem őt*. Ford.: Tóth Krisztina. Budapest: Magvető.
 Gavalda, A. 2005. *Someone I loved*. Ford.: Catherine Evans. New York: Riverhead Books.
 Gavalda, A. 2005. *Zusammen ist man weniger allein*. Ford.: Ina Kronenberger. München: Carl Hanser Verlag.
 Gavalda, A. 2006. *Együtt lehetnénk*. Ford.: Tótfalusi Ágnes. Budapest: Magvető.

Jegyzetek

- ¹ Mounin (1963: VIII): „D'autre part, pour ne pas quitter ces deux exemples, on a relevé dans Amyot des contresens et dans Baudelaire des faux sens, d'où il ressort que l'imparfaite connaissance de la langue que l'on entreprend de traduire n'est pas toujours un obstacle.” Azaz: „Másképp, hogy a két példánál maradjunk, Amyot-nál félreértéseket, Baudelaire-nél pedig téves értelmezéseket figyeltünk meg, amelyek azt mutatják, hogy a fordítani kívánt nyelv tökéletlen ismerete nem mindig jelent akadályt.” Tévedni emberi dolog, így a magyar romanisztika olyan hírességei sem mentesek fordítói tévedésektől, mint a francia középkori irodalom nemzetközi hírű szakértője, Győry János, akinek Diderot-fordításáról Cseppentő István (Cseppentő 2013) készített szakszerű bírálatot.
- ² Az idéző mondategység igéjének sajátosságairól lásd Klaudy 2007: 59 és 168.
- ³ Albert (2014: 48) : „ezeket a 'hibákat' az átlagolvasó az esetek többségében nem is veszi észre. Ha felhívják rá a figyelmét, akkor sem biztos, hogy hibáknak fogja tekinteni őket, mivel bizonyos értelemben ezek az eljárások befogadópartiak, az ő érdekeit juttatják érvényre: a magyarázat, a kommentár csak megkönnyíti számára a szöveg feladója által közölni akart információ megértését. Ez a jelenség – amelyet a fordítástudomány explicitációnak nevez – nem ismeretlen a fordításelmélet szakemberei előtt.” Az explicitáció meghatározásához lásd Klaudy (2007: 161): „Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette.” Ina Kronenberger német fordítása hüen követi a francia eredetét (*Zusammen ist man weniger allein* 14. o.): „Was für ein Jammer zu altern, was für ein Jammer, so allein zu sein, und was für ein Jammer, zu spät zum Supermarkt zu kommen und keine Einkaufswagen mehr neben der Kasse zu finden.” Azaz „Micsoda szerencsétlenség megöregedni, micsoda szerencsétlenség ilyen egyedül lenni, és micsoda szerencsétlenség túl későn érni az áruházba és nem találni a pénztár közelében bevásárlókocsit.”
- ⁴ Wozniak (2010: 46): „Il est généralement nécessaire d'accepter quelques écarts, majoritairement formels, entre la parémie de départ et sa « traduction ». C'est pour cette raison que nous préférons le terme d'équivalence à celui de traduction ; avec des moyens

différents, nous tentons de rendre le plus fidèlement possible le sens véhiculé par le proverbe initial.” Azaz „Általában el kell fogadni bizonyos – többnyire formai – eltéréseket az eredeti proverbium és annak »fordítása« között. Éppen ezért a fordítás helyett inkább az ekvivalencia kifejezést használjuk; különböző eszközökkel igyekszünk a lehető leghűbben visszaadni az eredeti közmondás által közvetített jelentést.”

- ⁵ Hasonló nehézségek támadhatnak angolról franciára való fordítás közben is, hiszen Franciaország és az Egyesült Államok között is jelentős különbség van a fekete-afrikai francia „dialektus” és az amerikai fekete szociolektus vonatkozásában. Bruneaud-Wheal (2013: 464) az észak-amerikai feketék szociolektusának francia fordítása során felmerülő nehézségeket elemezte: „Tout d’abord, il est immédiatement perceptible que le traducteur n’a pas particulièrement cherché à transposer les traits spécifiques du parler noir : la traduction a « glissé » du vernaculaire au familier.” Azaz „Először is azonnal feltűnik, hogy a fordító nem különösebben törekedett a fekete beszéd sajátosságainak átültetésére: a fordítás »átcsúszott« a népnyelvből a bizalmas nyelvbe.”
- ⁶ Ezekről lásd Horváth (2020: 88) egy szintén a 2000-es évek eleji francia regény fordítása kapcsán: „bien entendu il n’est pas aisé de rendre en hongrois les nombreuses éli-sions, phonétiques ou morphologiques, de l’adverbe ne par exemple, éli-sion du sujet, redondance syntaxique, conditionnel mal employé (*si j’aurais su, etc.)”, azaz „természetesen nem könnyű magyarul visszaadni többek között a „ne” határozószó számos hangkivetését vagy morfológiai eltűnését, az alany hiányát, a szintaktikai redundanciát, a feltételes mód helytelen használatát (*si j’aurais su, stb.)”. A kompenzálásról és a vulgarizmusok felvállalásáról kanadai franciáról szlovákra történő fordításban lásd Malinowska 2010: 149.
- ⁷ Rosier (2008: 77): „on s’est beaucoup penché sur les combinaisons de déictiques renvoyant à la référence situationnelle avec des formes temporelles passées caractéristiques du Discours Indirect libre, tel l’adverbe ‘maintenant’ avec l’imparfait : *son bébé, le petit Louis, était maintenant chez sa tante*”, azaz „nagy figyelmet fordítottak az itt és most szituatív utalással kapcsolatos deiktikumok azon kombinációira, ahol a szabad közvetett beszédre jellemző múlt időbeli alakok szerepelnek, mint például a »maintenant« határozószó az imparfait-val: *son bébé, le petit Louis, était maintenant chez sa tante*” és Rosier (2008: 46): „constructions complexes dites hybrides ou mixtes, superposant marquage syntaxique du discours indirect et marques énonciatives du discours direct”, azaz „a hibridnek vagy vegyesnek mondott összetett szerkezetek, amelyek a közvetett beszéd szintaktikai jegyeit és a közvetlen beszéd enunciatív jegyeit elegyítik”.
- ⁸ Az „à sa place” egy másik helyen is problémát okozott. Lásd lejjebb.
- ⁹ Klaudy (2007: 192) a kihagyást az „implicitáció” egyik fajtájának tekinti, és így tudatos fordítói szándékot tételez fel esetében.
- ¹⁰ Popovič (1975: 14) kiemeli a kicsinyítő képzők, becenevek, fonológiai eltérések fordításának nehézségeit.
- ¹¹ Európa szinte minden nyelvére lefordították ezt a regényt, de már a címét sem értelmezték egyformán. A legtöbb szláv fordításban (lengyel, szlovák, szerb, horvát, bolgár) az alany him-, a tárgy nőnemben van. Oroszul és ukránul (és kezdetben hollandul is) kettős címet adtak, mely egymás után vonatkozik a férfi és a női főszereplőre is. A francia cím kétértelműségét az olasz változat képes megtartani, míg a német, spanyol, portugál, román és görög a tárgy nemét jelöli nőnemben. Az angol szándékosan elkerülte a tárgy nemének megnevezését, míg a cseh és az újabb holland fordításban az eredetitől nagy-

ban eltérő címet választottak, hogy nyitva hagyhassák a nemek kérdését. A nemekbeli bizonytalanság visszaadása a magyar és a török (szó szerinti) fordításban természetesen nem okozott semmilyen nehézséget e két nyelv jellegéből adódóan.

- ¹² Albert (2014: 47): „[A Bovaryné legelső fejezetében] az átlag magyar olvasó valószínűleg mindkét változatot jónak, pontosnak, az eredetivel egyenértékűnek fogja tartani, pedig az Il se leva; sa casquette tomba mondat az „aszüneton” (kötőszó-elhagyás) jelenségének egyik leggyakrabban idézett irodalmi példája, amelyben a fiú és a sapka mozgása ellentétes irányú. A fenti két magyar fordításban azonban a fordítók – a „miközben” és a „s” kötőszó alkalmazásával – az aszünetont tönkreteszik”.
- ¹³ *Együtt* 263. o. és 445. o.: „Akarsz nevetni?”, illetve „Akar nevetni?”. Ellenben a 240. oldalon helyes: „Na ne röhögtesz már!”.
- ¹⁴ Houdebine-Gravaud (2004: 151): „Cette ‘planétisation de l’espèce humaine’, dont parle Mounin, et [qui] ‘permet le passage de langue à langue’ [...] pourrait être entendue aujourd’hui comme la ‘mondialisation’ des expériences culturelles et des échanges”, azaz „Az emberi fajnak ezt a »planétizációját«, amelyről Mounin szól, és [amely] »lehetővé teszi az átjárást a nyelvek között« [...] ma a kulturális tapasztalatok és cserék »globalizációjaként« lehetne értelmezni.”. Hasonló hibrid nyelvről és identitásról számol be Kenyeres János is a kanadai magyar irodalomban (Kenyeres 2019: 261–2). Tótfalusi Ágnes „löttyös győzelmeknek” (*Együtt* 34. o.) fordítja a „trionphes pathétiques”-et (*Ensemble* 51. o.), amikor Camille anyja sértődötten kiviharzik az étteremből.
- ¹⁵ Lásd Tótfalusi Ágnes valamivel pontosabb fordítását a „je n’en menais pas large” kifejezésre. *Ensemble* 370. o.: „je n’en menais pas large”, illetve *Együtt* 228. o.: „Nem tudtam elengedni magam”.
- ¹⁶ Érdekes, hogy – az eddig tárgyalt gallicizmusokkal ellentétben – ezt a DeepL fordítóprogramja is ismeri, és helyesen ülteti át magyarra (szemben a Google fordítóval).
- ¹⁷ Bödök 2022. Bödök Péter írása 2022 november 8-án jelent meg, tehát akkori tarifával számolt, de a mai Magyarországon gyorsan változnak az árak.